

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN İHRACAT ÜRÜN ÇEŞİTLİLİĞİNE ETKİSİ: GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER ÜZERİNE BİR UYGULAMA¹

THE EFFECT OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT ON EXPORT PRODUCT DIVERSIFICATION: AN APPLICATION ON DEVELOPING COUNTRIES

Muhlis CAN²

Levent KÖSEKAHYAOĞLU³

Received: 08.02.2016, Accepted: 26.05.2016, Published: 30.06.2016

ÖZ

Gelişmekte olan ülkelerin ihracat sepetlerinin geleneksel ürün ağırlıklı, sınırlı sayıda ve belirli ürünlerden oluştuğu bilinmektedir. Sepetin dar olması, bu ülke grubunu zaman zaman zor durumda bırakmaktadır. Özellikle dünya piyasalarında meydana gelen dalgalanmalar, bu ülkelerin ihracat gelirlerinde önemli düşüşler meydana getirebilmektedir. Bu durum başta ekonomik olmak üzere birçok problemin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Sorunların üstesinden gelmede en kalıcı çözümlerin başında, ihracat ürün çeşitliliğinin artırılması gelmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar gelişmekte olan ülkeler açısından yeni sermaye anlamına gelmekte ve tasarruf açığı sorununun giderilmesine katkı sağlamaktadır. Bunun yanında ülkeye gelen yabancı yatırımlar beraberinde getirdikleri bilgi ve beceri, yeni teknolojiler, yeni pazarlama teknikleriyle bu ülkelerin ihracat ürün çeşitliliğinin artırılmasına ciddi katkıda bulunabilirler. Bu çalışmanın amacı, gelişmekte olan ülkelere gelen doğrudan yabancı yatırımlarının ihracat ürün çeşitlendirmesine etkisini incelemektir. Örnekleme, verilerin tamamına ulaşılan 16 ülke dahil edilmiştir. Kukla değişkenli En Küçük Kareler yönteminin kullanıldığı panel veri çalışması sonucunda, doğrudan yabancı yatırımlarının gelişmekte olan ülkelerin ihracat sepetlerindeki çeşitliliği arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Ticaret, İhracat Ürünün Çeşitlendirmesi, Panel Veri Analizi.*

ABSTRACT

It is known that the export baskets of developing countries are mainly traditional products and are consist of limited and specific products. That the basket is being narrow puts this country group in a tight spot. Especially

¹ Bu çalışma, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından 2015 yılında doktora tezi olarak kabul edilen “Doğrudan Yabancı Yatırımların İhracat Ürün Çeşitliliğine Etkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Uygulama” isimli çalışmadan türetilmiştir.

² Hakkâri Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonomi ve Finans Bölümü, Yrd. Doç. Dr.

³ Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Prof. Dr.

fluctuations in world market cause substantial falls in export revenues of these countries. As a consequence of that, many problems mainly the economic problems arise. The most permanent solution while dealing with such kind of problems is primarily to increase the diversification of export products. Foreign direct investments mean new capitals for developing countries and those investments contribute to solve the problem of saving gap. Additionally, that foreign direct investments bringing along with knowledge and skill, new technologies, new marketing techniques can contribute significantly to export diversification of these countries. The aim of this study is to analyse the effect of foreign direct investments to developing countries on export diversification. The sample includes 16 countries, data of which are completely reached. As a result of panel data analysis in which dummy variable least squares method is used, the findings suggest that foreign direct investments significantly increase the export diversification basket of developing countries.

Keywords: *Foreign Direct Investments, Foreign Trade, Export Product Diversification, Panel Data Analysis.*

GİRİŞ

Sermaye yetersizliği, gelişmekte olan ülkelerin kalkınma amaçlarını gerçekleştirmede karşılaştıkları en önemli problemlerin başında gelmektedir. Bu yetersizlik, ilk olarak Nurkse tarafından belirtilmiştir. Ülkelerin sermaye yetersizliğinden dolayı kısır bir döngünün içinde olduğu ve bu kısır döngünün kırılması için dış yatırımların önem arz ettiği vurgulanmıştır. Ayrıca, bu ülkelerin birçoğu ihracata dayalı büyüme hedefini benimsemiş ülkelerdir. Özellikle belirli ürün grubunda uzmanlaşmanın önemini vurgulandığı 18.yy'den 1950'lili yıllara kadar ülkeler belirli alanlara yönelmeye ehemmiyet vermiş ve sahip oldukları faktör yoğunluklarını da göz önünde bulundurarak belirli ürünlerde uzmanlaşmışlardır. Fakat bu durum, gelişmekte olan ülkelere zaman zaman problem oluşturmaktadır. Özellikle, Kapitalist Sistemin doğası gereği ortaya çıkan dalgalanmalar dünyayı zincirleme olarak etkileyebilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler, bu gibi sorunlardan önemli derecede etkilenebilmekte ve ihracat gelirlerinde önemli kayıplar yaşayabilmektedir. Bu bağlamda, ihraç edilen ürün çeşitliliğinin artması ihracat gelirlerini daha istikrarlı hale getirerek ülkelerin büyümesine daha fazla katkı yapabileceği düşünülmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerin doğrudan yabancı yatırımları⁴ (DYY) kendilerine çekme arzusu, bu tip yatırımların ülkelerin ekonomik

⁴ Doğrudan Yabancı Yatırım literatürü incelendiğinde, kavram kullanımında farklılıklar göze çarpmaktadır. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Uluslararası Doğrudan Yatırım, Doğrudan Yabancı Yatırım bunlardan bazılarıdır. Özellikle Hazine Müsteşarlığı'nın hazırlamış olduğu son dönem raporlarda Uluslararası Doğrudan Yatırım kavramını kullanması dikkat çekmektedir. Türkçe yazında ise bu kullanımın henüz yaygınlaşmadığı, Doğrudan Yabancı

büyümelerine katkı sağlamasından ileri gelmektedir. İhracatın bir ülkenin büyümesindeki etkisi göz önüne bulundurulduğunda, konunun önemi bir kat daha artmaktadır. DYY ayrıca know-how, gelişmiş teknolojileri, yeni üretim ve yönetim teknikleri beraberinde getirdiklerinden, ihracatta yeni ürünlerin ortaya çıkmasında önemli rol oynayabileceği düşünülmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde düşük yurt içi tasarruf ve döviz açıkları yeni yatırımların gerçekleşmesinde önemli engeller olarak görülmektedir. Bu bağlamda, DYY'nin ülkeye gelişi tasarruf ve döviz açıklarını sübvansede ederek, ihracat ürün çeşitliliğine katkı sağlaması beklenmektedir.

Son dönemde, dış ticaret yazını incelendiğinde “çeşitlendirme” kavramının önemine yapılan vurgunun arttığı görülmektedir. Fakat yapılan çalışmaların ürün çeşitlendirmesi ile büyüme arasında sıkışmış olduğu tespit edilmiştir. DYY'nin bir ülkeye sağladığı dışsalıklar düşünüldüğünde, bu tip sermayenin gelişmekte olan ülkelerin ihraç ettiği ürün çeşitliliğine önemli katkılar sağlayabileceği düşünülmektedir. DYY ile ilgili olarak yapılmış çalışmalarda ağırlıklı olarak, bu tip yatırımların büyümeye veya ihracata etkisi üzerinde durulduğu görülmektedir. Fakat bu tip yatırımların ihraç edilen ürün çeşitliliğine etkisi ile ilgili literatürde çok az sayıda çalışma yapılmış olması, çalışmanın önemini bir kat daha arttırmaktadır.

Çalışma öncelikle doğrudan yabancı yatırımlarının ev sahibi ülkeye etkileri hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Ardından ihracat ürün çeşitlendirmesinin tanımı, faydaları, doğrudan yabancı yatırım ve çeşitlendirme literatürüne ait çalışmalara yer verilmiştir. Son olarak doğrudan yabancı yatırımların ihracat ürün çeşitliliğine etkisi ampirik olarak incelenerek geçmiş çalışmalarla karşılaştırması yapılmıştır. Ampirik bölümde kukla değişkenli En Küçük Kareler yöntemi kullanılmıştır. Örneklem olarak Dünya Bankası sınıflamasına göre gelişmekte olan ülke grubunda yer alan ve verilerin tamamına ulaşılan 16 ülke seçilmiştir.

1. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN EV SAHİBİ ÜLKEYE ETKİLERİ

Genellikle, gelişmekte olan ülkelerde iç talebin yetersiz olduğu görülmektedir. Bu durumun üstesinden gelmek için ülkeler, yatırımları ülkelerine çekmek için farklı yöntemler uygulayarak yabancı yatırımcıları ikna etmeye çalışmaktadır. Bunun altında gelecek sermayenin sermaye artışı sağlaması, istihdam için yeni fırsatlar oluşturması, verimlilik artışına katkıda bulunması, işgücünün niteliğinde artış sağlaması, ülke ekonomisinin dünya ekonomisine uyum sağlamasına yardımcı olması gibi beklentiler yatmaktadır

Yatırım kavramının ise sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda, çalışma boyunca Doğrudan Yabancı Yatırım kavramının kullanılması tercih edilmiştir. Uluslararası Doğrudan Yatırım kavramının kullanımı için bkz. Hazine Müsteşarlığı, Yurt Dışı Doğrudan Yatırım Raporu, 2014: 2-4.

(Delice ve Birol, 2011: 1). Bunun yanında hükümetler, kendi ekonomilerine teknolojik ve know-how'u taşımalarından dolayı DYY'lere büyük önem vermekte, yatırım cazibesi bakımından kendilerini diğer ülke ayırt etmek için vergi muafiyetleri uygulamakta ve yerel firmalara karşı imtiyaz sağlayacak hakları sağlamaya çalışmaktadır. Politika yapımcılar, DYY'lerin ülkeye girişiyle ortaya çıkacak verimlilik ve rekabet artışının, yayılma etkisi ile ülkelerine büyük etkisinin olacağını düşünmektedirler (Javorcik ve Spatareanu, 2005: 45). Dünya üzerinde geliştirilen birçok yenilik ÇUŞ'lere aittir. Bu şirketler, yıllık cirolarından bir kısmını Ar-Ge harcamalarına aktararak yeni ürün geliştirilmesinde önemli katkı sağlarlar (Karluk, 2003: 505). ÇUŞ'lerin bir ülkeye yatırım kararı alması, ev sahibi ülkenin GSYİH'sini etkilediği gibi ülkenin istihdam düzeyini ve ödemeler dengesini de etkiler. ÇUŞ'lerin yapacakları dış ticaret ile dünya ticaret akışında değişiklikler meydana gelir (Carbaugh, 1980: 217). Bunun yanında, DYY ev sahibi ülkeye ileri teknoloji ve yeni hammadde getirerek üretim fonksiyonuna önemli katkı sağlar. Ayrıca istihdam edilen işgücünü eğiterek ev sahibi ülkenin beşeri sermaye stokunda iyileşme meydana getirir. Bu tip yatırımların gelmesi ile beraber ülkeye sadece sermaye ve teknoloji değil beraberinde yönetim becerisini de gelmiş olur (Wang vd., 2004: 569). Bu bakımdan günümüzde DYY'lere ev sahipliği yapmak isteyen ülkeler yatırımları kendilerine çekebilmek için vergi teşvikleri uygulamaktadır. Buna ilaveten yeni yollar, limanlar inşa ederek çok uluslu şirketlerin işlerini kolaylaştırmak için çaba sarf etmekte ve üretim sırasında ara girdi amacıyla yapılacak ithalatlarda tarife muafiyetleri uygulamaktadır (Yarbrough ve Yarbrough, 2000: 400).

DYY'lerin ev sahibi ülkeye gelmesiyle ortaya çıkması muhtemel ilk etkinin rekabet ve bağlantı şeklinde olması beklenir. DYY'ler ile birlikte rekabet faktörü devreye girerek iç piyasanın daha disiplinli olması sağlanır (Mody, 2006: 4). Bu tarz yatırımlar bir ülkeye girdiğinde, yerel firmaları daha verimli ve rekabetçi olmaya zorlar. Bu aynı zamanda ürün çeşitliliğini artırır. DYY'ler aynı zamanda bulunduğu endüstri dalını etkileyerek, ekonominin bu durumdan bir bütün olarak etkilenmesini sağlar (Yokoyama ve Alemu, 2009: 67).

DYY birçok yerel firmanın faaliyet gösterdiği alana yapılırsa, yerel firmalar ileride ortaya çıkacak rekabetle baş edebilmek için yatırımlarını arttırmaya çalışırlar. Fakat yabancı yatırım az sayıda yerli firmanın faaliyet gösterdiği alana yapılıyorsa, ev sahibi ülkenin bu durumdan pozitif şekilde etkilenmesi beklenir. Çünkü gerçekleşen yatırımlar yerel firmalarla yabancı şirket arasında rekabetin değil, tamamlayıcılık etkisinin ortaya çıkmasına neden olur (Apergis vd., 2006: 386). Tamamlayıcılık etkisi firmalar veya sektörler arasında ortaya çıkabilir. Ortaya çıkan etki, ülkenin ürün çeşitlenmesine katkı sağlayarak ülkeden ihracatı yapılan ürün sayısında artış meydana getirir (Nicet-Chenaf ve Rougier, 2008: 8).

DYY'nin gerçekleşmesiyle birlikte ev sahibi ülkenin üretim tekniği ve organizasyonel becerilerinde artış meydana gelir. Bunun yanında, ev sahibi ülke yeni pazarlar hakkında bilgi sahibi olur (Bozdağlıoğlu ve Özpınar, 2011: 40). DYY'nin ülkeye gelmesi, ilgili ülkede sadece sermaye olarak bir artış meydana getirmeyecektir. Ayrıca, DYY beraberinde getireceği Ar-Ge, fiziki sermaye, soyut varlıklar, pazarlama ve yönetim becerilerini de ülkeye getirecektir. Bu durum, ev sahibi ülkede yayılma etkisini ortaya çıkaracaktır (Iwamoto ve Nabeshima, 2012: 2-3). Yayılma etkisi beş farklı yolla ortaya çıkabilir. Bunlar; yerel firmalarla ileri geri bağlantılar kurarak, yerel firmalarla rekabeti yoluyla, dış pazarlara ürün satışı, emeğin çok uluslu firmadan yerel firmalara doğru hareketi ve yerel firmaların ÇUŞ'lerin ürettiği mamülleri örneklemesi veya taklit etmesi yoluyla ortaya çıkmaktadır (Crespo ve Fontoura, 2007: 411).

2. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN İHRACATA BAĞLI OLARAK KARŞILAŞTIKLARI PROBLEMLER VE ÇEŞİTLENDİRME İLİŞKİSİ

Genellikle, gelişmekte olan ülkelerde iç talebin yetersiz olduğu görülmektedir. Bu bakımdan ilgili ülke grubunda kalkınmanın gerçekleştirilebilmesinde ihracat önemli bir araç haline dönüşmektedir (Hesse, 2008: 1). 1980'li yıllarla dışa açık politika izlemenin ülkelere getirmiş olduğu ekonomik büyüme uluslararası ticaret yazınında yeni görüşlerin gelişmesine öncelik etmiştir. Bu görüşlerin ortak noktası Vernon (1966) ürün dönemleri teorisinden hareket ederek, ülkelerin ihracat yapılarında ortaya koyacakları değişiklik ve ihracat sepetlerindeki ürün çeşitliliği üzerine yoğunlaşmıştır (bkz. Ali vd. 1991; De Pineres ve Ferrantino, 1997). Çünkü dışa açık kalkınma benimseyen ülkeler bu politikanın beraberinde getirmiş olduğu bir takım risklerle karşı karşıyadırlar. Bunların en başında da dünya piyasalarında meydana gelecek ve bir takım istikrarsızlıklara yol açabilecek oynaklıklardır (Haddad vd., 2010: 1). Ortaya çıkan oynaklıklar neticesinde kısa vadede, ülkelerin ulusal gelirlerinde dalgalanmalar meydana gelir. Bunun nedeni genellikle bu ülkelerin ihracat ürün sepetinin dar ve geleneksel ürünlerden oluşmasından ileri gelmektedir. Ayrıca bu kısıtlı ihracat sepeti uzun dönemde daha düşük büyüme oranı, dolayısıyla daha düşük gelir artışına neden olmaktadır (Dennis ve Shepherd, 2011: 101). Oynaklıklar büyümenin yanı sıra, kısa vadede ülkenin makroekonomisini önemli derecede etkileyebilecek istihdam, döviz gelirleri, enflasyon vb. problemlerin ortaya çıkmasına neden olur. Uzun vadede ise ticaret hadlerinde düşüşe neden olması muhtemeldir. Ayrıca bu kötü gidiş, politik olarak hükümetleri zaaf içerisinde bırakabilir (Samen, 2010: 6).

Birçok gelişmekte olan ülkenin günümüzde karşı karşıya olduğu problemlerin başında dar ihracat sepeti ve bu sepetin ağırlıklı olarak ilksel veya geleneksel ürünlerden oluşması gelmektedir (Hesse, 2008: 1). İlksel

ürün piyasası, dünyada çok önemli rekabetlerin yaşandığı bir piyasadır. Bundan dolayı, ihracat sepetleri yoğun olarak bu ürün grubundan oluşan gelişmekte olan ülkeler birçok ülke ile rekabet etme durumundadırlar. Bu ürünlerin iç piyasa fiyatlarında meydana gelebilecek bir artış alıcıların dünya piyasalarında başka tedarikçilere yönelmelerine neden olur (Doğruel ve Tekce, 2011: 1). Bu bağlamda, gelişmekte olan ülkelerin politika yapıcılarının bu gibi problemlerin üstesinden gelebilmek için endüstrileşmeye önem verdiği, yapısal değişikler ile ilksel ürünlerden sanayi ürünlerine doğru değişimi arzuladıkları görülmektedir (Derosa, 1992: 573). Ayrıca, ilksel ürünler özellikleri itibarıyla talep esneklikleri düşük ürünlerdir. Bu ürünlerin fiyatlarında meydana gelen bir düşüş satış miktarlarını çok fazla etkilemeyecektir. Fakat sanayi ürünlerinde durum farklılık arz etmektedir. Bu tip ürünlerin talep esneklik katsayıları genelde yüksektir. Yani bu ürünlerin fiyatlarında meydana gelecek bir düşüş, talep edilen miktarın artmasına neden olacaktır (Doğruel ve Tekce, 2011: 3). Genel olarak değerlendirildiğinde, günümüzde ihracat ürün çeşitlendirmesi kalkınmakta olan ülkeler açısından arzulanan bir durum olarak algılanmaktadır (Naude vd., 2010: 552). Başka bir deyişle, politika yapıcılarının ihracat gelirlerini arttırmak ve istikrarlı hale getirmek, ihracat sepetindeki ürünlerin katma değerini arttırmak için çaba sarf etmektedirler (Samen, 2010: 2).

3. İHRACAT ÜRÜN ÇEŞİTLENDİRMESİ TANIMI

Dış ticaret yazınında son dönemde yapılan çalışmalarda ihracat sektörlerinin yapısal değişime olan ihtiyacı ve ihracat çeşitlendirmesinin önemi sıkça vurgulanmaktadır (Iwamoto ve Nabeshima, 2012: 1). Ali vd. (1991) ihracat ürün çeşitlendirmesi kavramını ülkenin sahip olmuş olduğu ihracat karmasının değişmesi şeklinde tanımlamıştır (Ali vd., 1991: 1). Bu noktadan hareketle, çeşitlendirme ihracat yapılan ürün ve ihracat yapılan ülkenin çeşitlendirmesi olarak ele alınabilir. Ancak literatürde, genel anlamda çeşitlendirme kavramı ile ürünlerin çeşitlendirmesi kastedilmiştir. Çeşitlendirme Samen'e (2010) göre geleneksel ihraç ürünlerinden geleneksel olmayan ihraç ürünlerine doğru bir süreci de ifade etmektedir (Samen, 2010: 4). Genel olarak literatür incelendiğinde çeşitlendirme, ülkelerin sahip olmuş oldukları ihracat sepetindeki ürün sayısının artması anlamına gelmektedir.

4. İHRACAT ÜRÜN ÇEŞİTLENDİRMESİNİN FAYDALARI

İhracat, ülkelerin ekonomik büyümeleri açısından büyük önem taşımaktadır. Makro ekonomik dengenin sürdürülebilmesi açısından bakıldığında, gelişmekte olan ülkeler bağlamında önemi bir kat daha artmaktadır. Bu açıdan, ihracatta çeşitlendirmenin getirilerinin üzerinde durulmasında fayda görülmektedir.

Ülkenin ihracat yapısında çeşitlenme ile beraber hızlı büyüme rakamlarına ulaşılabilir. Geleneksel üretim teknikleri yerine yeni üretim

Doğrudan Yabancı Yatırımların İhracat Ürün Çeşitliliğine Etkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Uygulama

tekniklerinin ortaya konması, yeni girişimcilik ve yönetsel bilginin ortaya çıkması ve ülkenin sahip olduğu sermaye stokuna önemli katkılar sağlayabilir (Al-Marhubi, 2000: 559). Ayrıca çeşitlendirme, yeni endüstrilerin ortaya çıkmasına ve mevcut sektörlerin genişlemesine yardımcı olur. Bu sektörlerde meydana gelen üretim artışı çıktı düzeyine önemli katkı sağlar (Misztal, 2011: 56). Bu da ileride ihracat yapan endüstrilerin/ sektörlerin sayısında artış olabileceği anlamına gelmektedir. İhracatçı sektör sayısındaki artış sektörler arası ileri geri bağlantılar hem tamamlayıcılık etkisinin artmasına hem de verimlilik artışına önemli katkı sağlar. Ortaya çıkan tamamlayıcılık etkisi ülkenin ihracat çeşitlendirmesine önemli katkıda bulunur (Nicet-Chenaf ve Rougier, 2008: 8). Söz konusu durum, çeşitlendirme ile beraber ortaya çıkabilecek muhtemel risklerin sektörler arasında dağıtılacağı anlamına gelmektedir (Cabral ve Veiga, 2010: 18). Bunun yanında, çeşitlendirme ülkelerin ihracat kanalıyla irtibatlı olduğu ülke sayısında artış sağlayarak, ülkeler arasındaki ekonomik bağın kuvvetlenmesinde önemli rol oynar (Gouvea vd., 2013: 48).

Ülkede ürün çeşitlendirmesinin artması, sahip olunan çıktı çeşitliliğini arttıracığı için ekonominin sahip olduğu kaynakların daha etkin ve daha verimli kullanımına yol açar. Yani, bir ekonomi ne kadar farklı üretim yapısına sahipse, üretimde kullanılan faktörlerin o kadar etkin kullanılacağı anlamına gelmektedir (Feenstra ve Kee, 2004: 1). Etkin kullanım verimlilik artışına, verimliliği artması da ilgili ülkenin ekonomik büyümesine pozitif katkı yapacaktır (Yokoyama ve Alemu, 2009: 65). İhracatta ürün çeşitlendirmesi beraberinde sektörel çeşitlendirmeyi de getirecektir. Yani ihracat gerçekleştiren sektör sayısında da artış olması beklenir. Bu aynı zamanda finansal gelişmişlik düzeyine de olumlu katkı sağlayacaktır (Naude ve Rossouw, 2011: 102). Çeşitlendirme ile beraber ülkenin farklı bölgeleri, farklı sektörler, farklı nitelikteki işgücü ve daha yüksek nüfus düzeyinin küreselleşmeden faydalanmasının önü açılmış olacaktır (Cabral ve Veiga, 2010: 7).

Çeşitlendirme, ihracat gelirlerini arttırmasının yanında ürünlerin katma değerinin artmasını da sağlar. Ayrıca ülkenin teknolojik kapasitesinin artmasına ve faaliyetlerin ileri geri bağlantıları ile ekonomiyi bir bütün olarak etkilemesine yol açar (Samen, 2010: 4). Çeşitlendirme sadece ihracat gelirlerinde artış sağladığı için değil, ihracat gelirlerinde oluşturduğu istikrar içinde büyük önem taşımaktadır. İhracat gelirlerini istikrarlı hale gelmesi ile büyümenin istikrarına katkıda sağlar (Al-Marhubi, 2000: 559). İhracat gelirlerinde meydana gelecek bir düşüş ise, ilgili ekonomide alınacak yatırım kararlarını olumsuz yönde etkileyecektir (Dawe, 1996: 1912). Aynı zamanda çeşitlendirme kapsam ekonomisini de beraberinde getirir. Kapsam ekonomisinden kasıt, aynı ara girdinin birden çok ürüne uygulanıp kâr oluşturması durumudur (Yokoyama ve Alemu, 2009: 65).

5. LİTERATÜR ÖZETİ

DYY-çeşitlendirme ilişkisine ve çeşitlendirmenin belirleyicilerine ait literatür özeti Tablo-1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Doğrudan Yabancı Yatırım-Çeşitlendirme İlişkisine ve Çeşitlendirmenin Belirleyicilerine Ait Literatür Özeti

Yazar(lar) ve Çalışma Yılı	Yöntem ve Çalışmaya Konu Olan Yıl Aralığı	Örnekleme	Temel Bulgular
Ancharaz (2003)	İstatistiksel Analiz (1971-2000)	Mauritis	Ülkeye gelen yabancı yatırımların ülkede sanayi çeşitlenmesini etkilediği, dolayısıyla ürün çeşitlendirmesini arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.
Bebczuk ve Berrettoni (2006)	Sabit ve Rassal Etkiler (1962-2002)	56 Ülkeyi İçeren Ülke Grubu	Yapılan çalışma sonucunda DYY'nin ihracat ürün çeşitlendirmesine etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Banga (2006)	Panel En Küçük Kareler (EKK), Sabit ve Rassal Etkiler (1994-2000)	Hindistan	Amerikan yatırımlarının Hindistan'ın ihracat ürün çeşitliliğini hem doğrudan hem de dolaylı olarak arttırdığı, fakat Japon yatırımlarının bu ülkenin çeşitlendirmesine önemli katkısının olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Jayaweera (2009)	Sabit ve Rassal Etkiler (1990-2006)	Düşük Gelirli 29 Ülke	Yatırımların gerçekleştiği ilk yıl çeşitlendirmede azalma meydana geldiği, fakat izleyen yıllarda DYY'nin yayılma etkisi ile ürün çeşitlendirmesinde artış sağlandığı kaydedilmiştir.
Iwamoto ve Nabeshima (2012)	Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM) (1980-2007)	175 Ülkeyi İçeren Ülke Grubu	DYY'nin hem çeşitlendirme hemde yoğunlaşma ile pozitif kolerasyon içinde olduğunu tespit etmiştir.
Tadesse ve Shukralla (2013)	Parametrik ve Yarı Parametrik Yöntem (1981-2008)	131 Ülkeyi İçeren Ülke Grubu	Uygulama sonucunda DYY'nin ülkelerin yatay ihracat ürün çeşitlendirmesini arttırdığı sonucuna ulaşılmışlardır.
Amighini ve Sanfilippo (2013)	GMM ve Sabit Etkiler (2003-2010)	Afrika Ülkeleri	Gelişmekte olan ülkelere gelen DYY eğer ilgili ülkeler çeşitlendirme düzeyi bakımından ileri seviyede ise, düşük teknoloji yoğunluklu sanayi grubunda ürün çeşitlendirmesini arttırdıkları belirlenmiştir.
Sultan ve	Philips-Perron	Suudi	Ülkede çeşitlendirmenin son yirmi yılda

Doğrudan Yabancı Yatırımların İhracat Ürün Çeşitliliğine Etkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Uygulama

Haque (2014)	Birim Kök Testi ve Bound Test (1991-2012)	Arabistan	yavaş olsa dahi belirli bir artış gösterdiği, bunun altında yatan nedenin ise DYY ve döviz kuru olduğu sonucuna ulaşımlardır.
Longmore vd. (2014)	GMM (1980-2011)	183 Ülkeyi İçeren Ülke Grubu	Yapılan çalışma sonucunda, DYY ve finansal varlıklara ulaşılabilirliğin çeşitlendirmenin en önemli belirleyicileri olduğu sonucuna varmışlardır.
Akbar ve Naqvi (2000)	Granger Nedensellik (1972-1998)	Pakistan	Pakistan'ın ilksel ürünlerde ve yarı mamüllerde yoğunlaştığı tespit edilmiştir.
Taylor (2003)	Galtonian Regresyon Analizi (1989-2000)	19 Seçilmiş Latin Amerika ve Karayip Ülkesi	Yapılan çalışma sonucunda, Amerika'ya yapılan ihracat çeşitliliğinin ülkeden ülkeye farklılık gösterdiği, bunun altında yatan nedenlerin ise ülkelerin ekonomik ve sosyal özellikleri ve tarihsel geçmişlerinin farklılığından ileri geldiği öne sürülmüştür.
Feenstra ve Kee (2004)	SUR ve 3 Aşamalı EKK (1982-1997)	34 Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülke	%10'luk çeşitlilik artışının tüm endüstrilerde %1,3'lük verimlilik artışına neden olduğu sonucuna ulaşımlmıştır.
Hammouda vd. (2006)	Genelleştirilmiş EKK (1996-2001)	Afrika Kıtası	Sabit sermaye yatırımlarının ve kişi başına düşen gelirin çeşitlendirmeye etkisinin olduğunu, dışa açıklığın ise yoğunlaşmayı etkilediği sonucuna ulaşımlardır.
Osakwe (2007)	GMM (1985-2002)	Afrika Kıtasındaki Ülkeler	Kaliteli altyapının ve kaynak yoğunluğunun çeşitlendirmenin artmasında önemli olduğu, fakat dış yardımlardaki meydana gelen artışın çeşitlendirmeyi olumsuz etkilediği sonucuna ulaşımlmıştır.
Dennis ve Shepherd (2007)	Sabit Etkiler ve Poisson Tahminçisi (2005)	AB ve OECD Üyesi Olmayan Gelişmekte Olan Ülkeler	Giriş maliyetleri, içsel ve dışsal maliyetlerin çeşitlendirmeye etkisini incelemiştir. Yapılan çalışma sonucunda, içsel maliyetlerde meydana gelen %10'luk bir düşüşün ihracat çeşitlendirmesini %2,5, giriş maliyetlerinde aynı oranda meydana gelen bir düşüşün ise çeşitlendirmeyi %1 arttırdığı sonucuna ulaşımlardır.
Tello (2009)	Aksiyomatik Yaklaşımı	Peru	Peru ihracatının yıllık gerçekleşen değer artışının %9 olduğu ve oranın %6'lık kısmının çeşitlendirmeden

	(1993-2004)		kaynaklandığını tespit etmiştir.
Cabral ve Veiga (2010)	Havuzlanmış EKK, Sabit Etkiler (1960-2005)	Sahra-altı 48 Ülke	Çeşitlendirme ve yoğunlaşmanın belirleyicilerini ortaya koymaya çalışmışlardır. Ülke yönetiminin, yolsuzluk düzeyinin, şeffaflığın ve hesap verilebilirliğin bu iki değişken için önemli etkenler olduğu vurgulanmıştır.
Lim ve Saborowski (2012)	Kısmi Korelasyon (2001-2007)	Suriye	Son dönemde ilgili ülkede çeşitlendirme konusunda hızlı bir artışın sağlandığını kaydetmiştir. Çeşitlendirmenin başarılı şekilde devam edebilmesi için zayıf olan kurumsal altyapının geliştirilmesi ve iş çevresinde reformlara ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır.
Agosin vd. (2012)	GMM (1962-2000)	79 Ülkeyi İçeren Ülke Grubu	Yapılan çalışma sonucunda, dışa açıklığın çeşitlendirmeden ziyade yoğunlaşmaya neden olduğu, beşeri sermayenin çeşitlendirmeye pozitif katkıda bulunduğu, mesafe arttıkça ürün çeşitlendirmesinin azaldığı sonuçlarına ulaşmışlardır.
Regolo (2013)	Panel Regresyon ve Sabit Etkiler (1995-2007)	102 Ülkeyi İçeren Ülke Grubu	Ülkelerin fiziki sermaye, beşeri sermaye benzerliklerinin bir birine yakın olmasının, karşılıklı yapılacak ihracatta çeşitliliği daha fazla ortaya çıkaracağını belirtmiştir.
Gouvea vd. (2013)	Markowitz Portfolyö Yaklaşımı (1970-2007)	Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin	Çin'in bu ülke grubunda en etkili ihracat çeşitliliğine ve ihracat sepetleri bakımından en yoğun bilgi yoğunluklu sepete sahip ülke olduğu sonucuna
Elhiraika ve Mbate (2014)	GMM (1995-2011)	53 Afrika Ülkesi	Kişi başına düşen gelir, altyapı, kamu yatırımları, beşeri sermaye ve kamu hizmetlerinin çeşitlendirmede önemli rol oynadığını tespit etmiştir.

6. DEĞİŞKENLER VE VERİ SETİ

Günümüzün gelişmiş ülkeleri kalkınmalarının ilk dönemlerinde ürün çeşitliliği süreçlerini tamamlayıp, yoğunlaşma sürecine girmişlerdir. Bu ülkelerin önemli ölçüde talep esnekliği yüksek, ileri teknolojinin yoğun olarak kullanıldığı ürünler üzerine uzmanlaştığı bilinmektedir. Kalkınmanın ilk dönemlerinde emek yoğun sanayilerin bulunduğu bu ülkeler, artık daha çok bilgi yoğun alanlarda faaliyet göstermektedirler. Bu bakımdan bu ülkelere gelen DYY'nin ülkenin ürün çeşitliliğini arttırmaktan daha ziyade yoğunlaşmaya katkı vermesi beklenir. Düşük gelirli ülkeler (Low Income Countries) ve düşük gelirli gelişmekte olan ülkeler (Lower-Middle Income Countries) ise farklı nedenlerden dolayı çeşitlendirme ve DYY ilişkisinin gözlemlenmesi açısından en ideal örneklem oldukları söylenemez. Çünkü

Doğrudan Yabancı Yatırımların İhracat Ürün Çeşitliliğine Etkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Uygulama

DYY'nin ev sahibi ülkeye faydalı olabilmesi için birçok faktörün varlığı önem arz etmektedir. Ülkelerin masnetme kapasiteleri, beşeri sermayeleri, altyapıları, pazar büyüklükleri, teknolojik düzeyleri vb. faktörler ülkelerin DYY'den daha fazla faydalanmasına yol açmaktadır. Ayrıca Dixit'e (2012) göre, ülkelerin yönetim yapısı ve mülkiyet hakları gibi konular da DYY'nin ülkeye gelişinde önem arz etmektedir. Bu bağlamda üst-orta düzey gelirli gelişmekte olan ülkelerin (Upper-middle income) yukarıda belirtilen birçok hususta, diğer iki ülke grubuna nazaran daha iyi durumda oldukları söylenebilir. Ayrıca, çeşitlendirme ile kişi başına gelir arasında ters "U" şeklindeki bir ilişkinin varlığı göz önünde bulundurulduğunda (bkz. Imbs ve Wacziarg, 2003, Cadot vd., 2011, Cabral ve Veiga, 2010) Türkiye'nin de içinde bulunduğu üst-orta gelirli gelişmekte olan ülke grubunun dönüm noktasının hemen sol bölümde yer aldığı söylenebilir. Bahsi geçen durumlardan yola çıkarak, DYY'nin ihrac edilen ürün çeşitlendirmesine etkisinin en açık şekilde gözlemlenebileceği ideal örneklemelerin başında üst-orta gelirli gelişmekte olan grubunun geldiği söylenebilir.

Ülke grubu seçiminde, Dünya Bankası'nın 2014 yılı sınıflaması göz önünde bulundurulmuştur. Bu doğrultuda örnekleme, verilerin tamamına ulaşıldığı 16 ülke dâhil edilmiştir. Çalışma örneklemini Arnavutluk, Brezilya, Bulgaristan, Ekvator, Güney Afrika, Kolombiya, Macaristan, Malezya, Meksika, Panama, Peru, Romanya, Tayland, Türkiye, Ürdün ve Venezüella'dan oluşmaktadır. Dolayısıyla çalışma 16*16 yani toplamda 256 gözlemden oluşmaktadır. Çalışma, 1995-2010 yıllarını kapsamaktadır.⁵

Ampirik uygulamada çeşitlendirmeyi temsil eden iki endeks kullanılmıştır. Bunlardan ilki Theil Yoğunlaşma Endeksi, diğeri Herfindahl-Hirschmann (HH) yoğunlaşma endeksidir. Theil Endeksi IMF (Uluslararası Para Fonu) veri tabanından, Herfindahl-Hirschmann endeksi ise UNCTAD (Birleşmiş Milletler Ticaret Ve Kalkınma Konferansı) veri tabanından temin edilmiştir. Her iki endeks de yoğunlaşmayı temsil etmektedir. Theil endeksinin yüksek değerleri yoğunlaşmayı, düşük değerleri ise çeşitlendirmeyi ifade etmektedir. Herfindahl-Hirschmann endeksi 0 ile 1 arasında değerler alır. Endeksin 1'e yaklaşması yoğunlaşmanın artması anlamına gelirken, 0'a yaklaşması çeşitlendirmenin arttığı anlamına gelmektedir. Bu doğrultuda, bağımsız değişkenlere ait katsayıların negatif olması yoğunlaşma ile ters yönlü ilişkiyi (çeşitlendirme ile aynı yönlü), pozitif olması ise yoğunlaşma ile aynı yönlü ilişkinin (çeşitlendirme ile ters yönlü) olduğunu gösterecektir.

⁵ İlgili yıl aralığının seçilmesi veri kaynaklıdır. Bağımlı değişken olarak kullanılan Herfindahl-Hirschmann endeksinin veri başlangıç yılı 1995 yılıdır. Çalışma devam ederken hem Herfindahl-Hirschmann endeksi hem de Theil endeksinin ait verilerin 2010 yılında sona erdiği için bu yıl aralığı dikkate alınmıştır.

Çeşitlendirmeye etki edebilecek diğer bağımsız değişkenler temel olarak Agosin vd. (2012), Tadesse ve Shukralla (2013) çalışmalarından yola çıkılarak seçilmiştir.

a-) Doğrudan Yabancı Yatırımlar

DYY bir ülkeye gittiğinde oluşturduğu rekabet etkisi, yayılma etkisi, verimlilik artışı, getirmiş olduğu teknoloji, yoğun ihracat gerçekleştirilmesi, dünya pazarlarına hâkimiyeti vb. etkenlerden dolayı ilgili ülkenin ihracat sepetine olumlu katkıda bulunabilir. Yani çeşitliliği artırılabilir. Yabancı yatırımcının ilgili ülkeye hangi saikle geldiği çeşitlendirme açısından önemli bir husustur. Eğer yabancı yatırımcı sadece iç pazarın büyüklüğünden faydalanma güdüsüyle hareket ediyorsa, yatırımların ihracat ürün sepetine katkısından bahsedilemez. Yani, DYY'nin katsayısı pozitif veya negatif olabilir. Katsayının negatif olması çeşitlendirmeyi, pozitif olması ise yoğunlaşmayı arttırdığının bir göstergesi olacaktır.

b-) Beşeri Sermaye

DYY'nin etkili olmasında ev sahibi ülkenin massetme kapasitesi büyük önem taşımaktadır (Wang vd., 2004: 581). Massetme kapasitesini oluşturan en önemli faktör ise beşeri sermayenin niteliğidir (Christl, 2007: 55-56). DYY beraberlerinde bilgi, beceri ve yeni üretim tekniklerini de getirir. Fakat bunların ev sahibi ülkeye faydalı olması, ev sahibi ülkenin beşeri sermaye stokuna bağlıdır. Beşeri sermayenin bu donanımları özümsemesi durumunda DYY ev sahibi ülkeye daha fazla katkı yapacaktır. Yani ev sahibi ülkenin beşeri sermaye stokunun niteliği arttıkça, DYY'nin o ülkeye faydası da artacaktır (Makki ve Somwaru, 2004: 797). Beşeri sermayenin eğitilmiş ve nitelikli olması yeni teknolojilerin ortaya çıkmasına katkı sağlarken, mevcut teknolojilerin üretime uygulanabilmesini kolaylaştırır (Fortunato ve Razo, 2014: 281). Aynı zamanda beşeri sermaye, üretimde verimlilik artışına da katkı sağlayabilir (Benhabib ve Spiegel, 1994: 144-145). Eğer ülkelerin beşeri sermaye stoku yeterli ve nitelikli ise bu durumda ülkeler uzmanlıklarını ilksel ürünlerden imalat sanayisine kaydırabileceklerdir (Agosin vd. 2012: 305-306). Diğer bir deyişle, beşeri sermayenin çeşitlendirmeye pozitif etkisi ortaya çıkacaktır. Bu doğrultuda, çalışmaya konu olan ülke grubunda beşeri sermaye stokunun yeterli olması çeşitlendirmeye pozitif olarak yansımaya olacaktır. Mevcut ülke grubunda eğer beşeri sermaye stoku yeterli ise katsayının negatif olması (yani çeşitlendirmeyi arttırması) aksi halde pozitif olması beklenmektedir.

c-) Dışa Açıklık

Dışa açıklık, sektörde nihai mal için gerekli olan ara girdilerin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olunanların iç piyasadan teminine olanak sağlarken, iç piyasada fiyatı pahalı olan ara girdilerin dışarıdan temin edilmesine yol açar (Martincus ve Gallo, 2009: 140). Yurt dışından ithal edilen bir ürün sadece ürünün kendisini değil ayrıca içeriği, üretim şeklini,

Doğrudan Yabancı Yatırımların İhracat Ürün Çeşitliliğine Etkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Uygulama

bilgi düzeyini, kullanılan teknolojinin de ithali anlamına gelmektedir. Bu bağlamda ithalat, ülkelere yeni ürün hakkında sağladığı bu olanaklarla yeni mamül üretmenin bir nevi önünü açmış olmaktadır. Fakat bu ürünün sağladığı katkı ev sahibi ülkede üretilip üretilmediğine bağlı olarak değişecektir. Eğer ilgili ürün ev sahibi ülkede üretiliyor ise ithalatı gerçekleştirilen mamülün katkısının düşük seviyede kalacağı söylenebilir (Amighini ve Sanfilippo, 2013: 2).

Literatürde, ekonomileri daha dışa açık olan ülkelerin yatırım imkânları bakımından yatırımcılara hukuki anlamda daha güven verdiği için bu yatırımların ortak girişim veya lisanslama yerine mülkiyetin tamamının yabancılara ait yatırım şeklinde gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Bu durumda yatırımcılar daha yoğun teknoloji ile ev sahibi ülkede daha yüksek yayılma etkisi ortaya koymaktadır (Gorodnichenko vd., 2007: 68). Bunun yanında dışa açıklık, verimlilik ve rekabet artışına neden olur. Bunun altında yatan en önemli nedenler yeni teknolojileri, yeni ürünleri ve yeni dizaynları kullanma olanağı sağlamasından ileri gelmektedir (Tadesse ve Shukralla, 2013: 147).

Bunun yanında dışa açıklık birim maliyetlerde düşüşe neden olarak (Mejia, 2011: 12) ölçek ekonomilerinde çalışma imkânı sağlar (Arvanitidis vd. 2009: 7). Dışa açıklık sadece ülkenin sahip olmuş olduğu teknolojik altyapıya önemli katkı sağlamakla kalmaz, ayrıca yönetsel ve pazarlama faaliyetleri alanında önemli katkılar sağlaması beklenir (Ozowa, 1992: 28). Fakat ülkelerin ihracat sepetleri özellikle geleneksel ürünlerden üzerine yoğunlaşmışsa dışa açıklığın çeşitlendirmeye etkisi farklılaşır. Eğer geleneksel ürünlerin kârlılığında bir artış meydana gelirse, bu durum yoğunlaşmayı arttıracak yani çeşitlendirmeyi olumsuz şekilde etkileyecektir (Agosin vd., 2012: 305). Bu noktadan hareketle, dışa açıklığa ait katsayının pozitif veya negatif olması beklenmektedir.

d-) Sabit Sermaye Yatırımları (Yerli Sermaye Yatırımları)

Ülkelerin sahip olmuş olduğu üretim yapılarının çeşitlenmesi, ihracat ürün çeşitliliği arttıracak unsurlar arasındadır. Bu durumun ortaya çıkması ise sermaye bağlantılıdır (Tadesse ve Shukralla, 2013: 146). Yapılan yatırımların verimliliği ve büyümeyi arttırması, aynı zamanda yeni sektörlerin ortaya çıkmasına neden olması beklenir. Bunun yanında yatırımlarda meydana gelecek artış yeni teknolojilere ulaşma imkânı sağlarken, rekabette de artışa neden olur (Hammouda vd., 2006: 22-24). Bundan dolayı sabit sermaye yatırımlarının çeşitliliğe pozitif katkı yapması beklenmektedir. Yani beklenen işaret negatiftir. Literatürde yerli sermaye yatırımları yerine ağırlıklı olarak sabit sermaye yatırımları kullanıldığı için modele, yerli sermaye yatırımlarını temsilen sabit sermaye yatırımları dâhil edilmiştir.

e-) Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla

Pazar büyüklüğü, bir ülkenin GSYİH ile tanımlanır (Emir ve Kurtaran, 2005). Pazarın büyüklüğü firmalara daha çok satış yapma imkânı verirken tüketiciye de çok çeşitli ürüne ulaşma imkânı sağlayacaktır (Krugman ve Obstfeld, 1997: 133). Pazarın büyük olması ürünlerin fiyatlarını düşürürken, aynı zamanda üretilen ürün çeşitliliğinin de artmasına katkı sağlayacaktır (Mejia, 2011: 12). Ülkenin pazar büyüklüğü firmalara “yaparak öğrenme” konusunda geniş olanaklar sağlar. Bunun yanında pazar büyüklüğü, gelecekte yeni ürünlerin piyasaya çıkmasına imkân sağlayacak veya mevcut ürünlerin geliştirilmesi için Ar-Ge faaliyetlerine yatırım yapılmasına neden olacaktır.

Pazarın büyük olması farklı ülkelerden farklı teknoloji ve bilgi yoğunluğuna sahip ürünlerin pazara girişine olanak sağlar. Bu sayede firmalar bu tip ürünleri taklit ederek veya geliştirerek ürün çeşitlenmesine katkıda bulunur (Funke ve Ruhwedel, 2002: 97-98). Büyük piyasaya sahip olan ülkeler ölçek ekonomi avantajına sahiptir. Bu durum daha çeşitli endüstrilerde faaliyet gösterebilme olanağına yol açar. Farklı endüstrilerde faaliyet olanağı, üretim için gerekli olan ara malı ve girdilerin hem daha çeşitli hale gelmesine hem de daha farklı üretimler için kullanılarak nihai mal ile ara girdiler arasında daha kuvvetli bağların oluşmasına neden olur (Martincus ve Gallo, 2009: 140). Bu doğrultuda pazarın büyük olmasının çeşitlendirmeye katkısının pozitif olması beklenir. GSYİH'ya ait katsayının negatif olması beklenmektedir.

f-) Ana Pazarlara Uzaklık

Firmaların yaptıkları üretimleri iç piyasaya satmaları halinde önemli bir nakliye masrafı ortaya çıkmamaktadır. Fakat ürünlerin yurt dışına satılması durumunda nakliye masrafları önemli hale gelmektedir. Bu bağlamda, nakliye masraflarının fazla olması çeşitliliği negatif şekilde etkileyecektir (Dennis ve Shepherd, 2011: 104, 120). Diğer bir deyişle ana pazarlara olan uzaklık arttıkça yoğunlaşma artacaktır. Örneğin, Yeni Zelanda'nın ana pazarlara uzak olması dış ticaretini azaltıcı, Belçika'nın ise tam tersi şekilde ana pazara yakınlığı dış ticaretini arttırıcı bir faktör olarak görülmektedir (Frankel ve Romer, 1999: 380). Bu doğrultuda ana pazarlara uzaklık ile bağımlı değişkenler (Theil ve Herfindahl-Hirschmann Endeksleri) arasında pozitif ilişkinin olması beklenmektedir. Mesafe arttıkça nakliye masrafları artacaktır. Yani uzaklık değişkenine ait beklenen katsayı pozitifdir. Yapılan birçok çalışmada “coğrafi uzaklık” nakliye masrafları yerine kullanılmaktadır (Weldemicael, 2012: 6).

Gelişmekte olan ülkeler açısından Avrupa'nın hala önemli bir ihracat noktası olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Viyana'nın bütün dünya başkentlerine kümülatif toplam uzaklığının toplamı en küçük olmasından

Doğrudan Yabancı Yatırımların İhracat Ürün Çeşitliliğine Etkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Uygulama

dolayı (Tadesse ve Shukralla, 2013: 147), örnekleme dâhil edilen ülkelerin başkentlerinin Avusturya'ya olan kuş uçuşu uzaklığı ilgili şehir göz önünde bulundurularak hesaplanmıştır.⁶ Mesafenin artması nakliye masraflarını arttıracaktır. Yani ana pazara uzaklık katsayısının pozitif olması beklenmektedir.

g-) Altyapı

Bir ülkenin altyapı sistemi sahip olmuş olduğu karayolları, limanlar, demiryolu hattı, haberleşme ağı vb. oluşmaktadır. Sahip olunan altyapının varlığı ve kalitesi yapılan yatırımların verimliliğini arttırmaktadır (Emir ve Kurtaran, 2005). Bunun yanında altyapının yetersiz olması nakliye masraflarının artmasına neden olmaktadır (Venables ve Limao, 2002: 240). Ayrıca, kötü altyapı üretim ve dağıtım kanallarının işleyişini sekteye uğratmaktadır (UN, 2004: 26). Aynı zamanda yetersiz altyapı ülkeleri dünya üretim ağından uzaklaştırarak dış ticaretini olumsuz etkileyebilir (Limao ve Venables, 1999). Başka bir deyişle, bir ülkenin altyapısının iyi olması maliyet düşüşüne ve dolayısıyla yatırımlardan elde edilen getirinin artmasına neden olacaktır (Zenasni ve Benhabib, 2013: 303). Bu durum çeşitlendirmeye de pozitif olarak yansiyabilecek bir etkidir. Altyapının yeterli ve kaliteli olması yoğunlaşmayı azaltıcı (çeşitlendirmeyi arttırıcı) bir etkidir. Bu değışkene ait katsayısının da negatif olması beklenmektedir.

h-) Coğrafi Konum

Ülkenin coğrafi konumu, diğeri bir deyişle denize kıyısının olup olmaması da, ihracat ürün çeşitliliğini etkileyebilecek parametreler arasındadır. Bir ülkenin denize kıyısının olması ülkenin ana pazarlara ulaşım masraflarını azaltabilir. Bu da dünya piyasalarına sunacağı ürün çeşitliliğine pozitif katkı yapmasını sağlar (Tadesse ve Shukralla, 2013: 147). Diğeri bir deyişle çeşitlendirmeyi arttırır. Limao ve Venables (1999), çalışmasında denize kıyısı olmayan ülkelerde ortaya çıkan nakliye masrafının, denize kıyısı olan ülkelerle karşılaştırıldığında %50 daha fazla olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu doğrultuda coğrafi konum modele kukla değışken olarak dâhil edilmiştir. Kukla değışkenine, eğer ülkenin denize kıyısı varsa 1 yok ise 0 şeklinde değıer verilmiştir. Bu noktadan hareketle, kukla değışkene ait katsayısının negatif olması beklenmektedir.

⁶ Literatürde mesafe (ana pazara uzaklık) değışkeni farklı şehirler veya ülkeler göz önünde bulundurularak yapılmaktadır. Örneğin Dennis ve Shepherd (2011) Almanya'ya uzaklığı dikkate alırken, Parteka ve Tamberi (2013) New York, Rotterdam ve Tokyo'yu ana pazarlar olarak kabul etmiştir.

Tablo 2: İhracat Ürün Çeşitlendirmesinin Belirleyicileri

Değişken	Beklenen İşaret	Açıklama	Kaynak
DYY	-/+	DYY/GSYİH (%) (Stok Cinsinden)	UNCTAD Stat
Beşeri Sermaye	-/+	Okullaşma Oranı (Orta Okul)	Penn World Table 8.0 ve Feenstra vd. (2013)
Dışa Açıklık	-/+	İhracat+İthalat/GSYİH (%)	World Bank World Development Indicator
Sabit Sermaye Yatırımları	-	Sabit Sermaye Yatırımları/GSYİH (%)	World Bank World Development Indicator
GSYİH	-	Reel GSYİH (2005 yılı fiyatlarıyla Milyon Dolar)	Penn World Table 8.0 ve Feenstra vd. (2013)
Ana Pazarlara Uzaklık	+	Viyana'ya Kuş Uçuşu Uzaklık	Distancefromto
Altyapı	-	100 Kişiyeye Düşen Telefon Hattı Sayısı	World Bank World Development Indicator
Coğrafi Konum	-	Kıyı Sahibi Olup Olmaması	CIA The World Factbook

7. EKONOMETRİK YÖNTEM

Ampirik bölümde sabit parametresi değişken modeller üzerinde durulmuştur. Tahmin yöntemi olarak kukla değişkenli En Küçük Kareler (EKK) yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntemin tercih edilmesinin sebebi, sabit etkiler tahmincisi olan grup içi tahmincinin modelde bulunan zaman içerisinde değişmeyen değişkenleri modelden dışlamasıdır. Çeşitlendirmenin belirleyicilerinden olan mesafe ve coğrafi konum (bir kıyıya sahiplik kukla değişkeni) modelde tüm yıllar boyunca eşittir. Bu durumda modelin tahmini için kullanılan grup içi tahmincisi çalışma için önemli olan iki değişkeni dışlamakta ve bu nedenle değişkenlerin istatistiki anlamlılığı ve olasılık değerleri test edilememektedir. Panel veri analizinde sabit etkiler tahmincisi olarak kullanılan Kukla Değişkenli EKK yöntemi grup içi tahmincisi ile aynı sonuçları vermektedir ve çalışma için önemli olan bu değişkenlerin modelde kalabilmesi için bu yöntem tercih edilmiştir.

Modelde yer alan tüm değişkenlere (% olanlar hariç) logaritmik dönüşüm uygulanarak modele dâhil edilmiştir. Değişkenlerin başında yer

Doğrudan Yabancı Yatırımların İhracat Ürün Çeşitliliğine Etkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Uygulama

alan “ln” logaritmik dönüşümünün yapıldığını ifade etmektedir. Çalışmada temel olarak iki yoğunlaşma endeksi için ayrı ayrı ekonometrik model oluşturulmuştur. Öncelikli olarak Theil endeksi sonrasında ise Herfindahl Hirschmann Yoğunlaşma endeksi bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Her iki modelde de kullanılan açıklayıcı değişkenler ise aynıdır.⁷

Model trendli ve trendsiz olarak iki şekilde ele alınmıştır.

Trendsiz model,

$$\ln DIV_{it} = \beta_1 + \beta_2 FDI_{it} + \beta_3 \ln SCHL_{it} + \beta_4 OPEN_{it} + \beta_5 FIX_{it} + \beta_6 \ln GDP_{it} + \beta_7 \ln DIS_{it} + \beta_8 \ln INFAS_{it} + \beta_9 LOCK_{it} + u_{it} \quad (1)$$

Trendli model,

$$\ln DIV_{it} = \beta_1 + \beta_2 FDI_{it} + \beta_3 \ln SCHL_{it} + \beta_4 OPEN_{it} + \beta_5 FIX_{it} + \beta_6 \ln GDP_{it} + \beta_7 \ln DIS_{it} + \beta_8 \ln INFAS_{it} + \beta_9 LOCK_{it} + \beta_{10} TREND_{it} + u_{it} \quad (2)$$

şeklinde. Trend değişkeni, doğrusal trend olarak ele alınmıştır.

Modelde DIV, Theil ve Herfindahl-Hirschmann yoğunlaşma endekslerini, FDI ile DYY’i, SCHL ile beşeri sermayeyi, OPEN ile dışa açıklığı, FIX ile Sabit Sermaye Yatırımlarını, GDP ile GSYİH’ı, DIS ile ana pazarlara uzaklığını, INFAS ile altyapı yatırımlarını, LOCK ile coğrafi konum (denize kıyısı olup olmamasını), u ise hata terimini ifade etmektedir.

Öncelikle, her iki bağımlı değişken için aynı aşamalar uygulanmış, sonuçlar aşağıdaki şekilde Tablo 3, Tablo 4, Tablo 5, Tablo 6, Tablo 7, Tablo 8, Tablo 9 ve Tablo 10’da raporlanmıştır. İlk olarak, Theil endeksi modele bağımlı değişken olarak dâhil edilerek Havuzlanmış En Küçük Kareler (HEKK) yöntemi tahmin edilmiştir. Tahmin sonuçları Tablo 3 Model-1’de raporlanmıştır. Tablo 3 Model-2’de ise birim etkiler modeli kukla değişkenli olarak tahmin edilmiş ve birim katsayılarının anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu noktadan hareketle modelde birim etkilerin varlığının olduğu sonucuna varılmıştır. Tablo 3 Model-3’te ise zaman etkiler modeli yine kukla değişkenli EKK yöntemi ile tahmin edilmiştir. Zaman etkilerin anlamlı olması modelde zaman etkilerinin varlığına işaret etmektedir.⁸ Tablo 4 Model-4’te ise zaman etkileri modele trend değişkeni olarak eklenmiştir. Yapılan tahmin sonucunda zaman etkiler modeli ile benzer sonuçlara

⁷ Literatürde yapılan çeşitlendirmenin belirleyicileri, çeşitlendirme-büyüme ve çeşitlendirme-DYY ilişkisini inceleyen ve farklı yöntemler uygulayarak yapılan çalışmalarda bkz. Hesse (2008), Dennis ve Shepherd (2011), Al-Marhubi (2000), Parteka ve Tamberi (2013), Tadesse ve Shukralla (2013), birim kök testi yapılmadan doğrudan uygulama yapılmıştır. Bu doğrultuda, ilgili çalışmalardan elde edilen ampirik bulgular takip edilerek bağımlı ve bağımsız değişkenler için birim kök testi uygulanmamıştır.

⁸ Zaman ve birim etkilerin varlığı F testi ile sınanmıştır.

ulaşmıştır. Modele trend değişkeni ekleyip zaman etkiler modeli kukla değişkenli EKK ile tahmin edildiğinde, zaman kuklalarının tamamının katsayılarının anlamsız olduğu tespit edilmiştir. Bu yüzden zaman bileşeni modele trend değişkeni olarak eklenmesine karar verilmiştir. Hem birim hem de zaman etkilerinin varlığı ayrı ayrı test edildikten sonra birim ve zaman etkileri kukla değişkenli EKK ile tahmin edilmiştir. Değişken sayısının fazla olması, serbestlik derecesi vb. sorunlar nedeniyle zaman kuklası yerine trend değişkeni kullanılmıştır. Bütün birim ve zaman kuklalarının katsayılarının anlamlı olması sonucunda, modelde birim ve zaman etkilerinin aynı anda var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tablo 4 Model-5’te birim ve zaman etkileri ile elde edilen katsayılar raporlanmıştır. Ardından ilgili model sırasıyla değişen varyans, otokorelasyon testlerine tabi tutulmuş ve sonuçlar Tablo 5 ve Tablo 6’da raporlanmıştır.

Tablo 3: Ln Theil İçin Havuzlanmış EKK, Birim Etkiler ve Zaman Etkiler Modelleri Sonuçları

Değişken	Model-1 (LnTheil) HAVUZLANMIŞ EKK		Model-2 (LnTheil) BİRİM ETKİLER MODELİ		Model-3 (LnTheil) ZAMAN ETKİLER MODELİ	
	Katsayı	P-Değeri	Katsayı	P-Değeri	Katsayı	P-Değeri
FDI	-0.0021	0.006***	-0.0010	0.017**	-0.0048	0.000***
LnSCHL	-0.0830	0.575	1.3796	0.000***	-0.4534	0.004***
OPEN	-0.0015	0.000***	0.0016	0.000***	-0.0008	0.020**
FIX	0.0102	0.000***	0.0010	0.384	0.0093	0.001***
LnGDP	-0.1587	0.000***	-0.1702	0.001***	-0.1813	0.000***
LnDIS	0.1759	0.000***	0.2302	0.000***	0.1693	0.000***
LnINFAS	0.0992	0.003***	-0.0615	0.014**	0.0622	0.057*
LOCK	-0.3841	0.000***	-0.2946	0.079*	-0.5076	0.000***
SABİT	1.531	0.000***	-0.0275	0.913	2.28	0.000***
Gözlem Sayısı	256		256		256	
R ²	0.4679		0.9263		0.5390	
Düzeltilmiş R ²	0.4506		0.9197		0.4932	
F	27.15	0.000***	140.08	0.000***	11.79	0.000***
(***) : %1 düzeyinde H ₀ ret, (**): %5 düzeyinde H ₀ ret, (*): %10 düzeyinde H ₀ ret H ₀ : Tahmin katsayısı 0’dan farklıdır. H ₁ : Tahmin katsayısı 0’dan farklıdır.						

Doğrudan Yabancı Yatırımların İhracat Ürün Çeşitliliğine Etkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Uygulama

Tablo 4: LnTheil İçin Trendli, Trendli Birim Etkiler ve Newey-West Modelleri Sonuçları

Değişken	Model-4 (LnTheil) TRENDLİ MODEL		Model-5 (LnTheil) TRENDLİ-BİRİM ETKİLER MODELİ		Model-6 (LnTheil) NEWAY-WEST MODELİ	
	Katsayı	P-Değeri	Katsayı	P-Değeri	Katsayı	P-Değeri
FDI	-0.0047	0.000***	-0.0017	0.000***	-0.0017	0.000***
LnSCHL	-0.4649	0.003***	0.7664	0.008***	0.7664	0.055*
OPEN	-0.0008	0.019**	0.0015	0.000***	0.0015	0.007***
FIX	0.0082	0.001***	0.0021	0.071*	0.0021	0.147
LnGDP	-0.1825	0.000***	-0.3775	0.000***	-0.3775	0.000***
LnDIS	0.1692	0.000***	0.3873	0.000***	0.3873	0.000***
LnINFAS	0.0665	0.035**	-0.0802	0.001***	-0.0802	0.035**
LOCK	-0.5044	0.000***	-1.0832	0.000***	-1.0832	0.003***
TREND	0.0201	0.000***	0.0154	0.000***	0.0154	0.000***
SABİT	-37.9056	0.000***	-28.5045	0.000***	-28.5045	0.000***
Gözlem Sayısı	256		256		256	
R ²	0.5325		0.9305		----	
Düzeltilmiş R ²	0.5154		0.9239		----	
F	31.14	0.000***	141.77	0.000***	152.24	0.000***
(***) : %1 düzeyinde H ₀ ret, (**): %5 düzeyinde H ₀ ret, (*): %10 düzeyinde H ₀ ret H ₀ : Tahmin katsayısı 0'dan farklıdır. H ₁ : Tahmin katsayısı 0'dan farklıdır.						

Değişen varyans tespiti için Breusch-Pagan (1979) ve Cook-Weisberg (1983) testi ile sınama gerçekleştirilmiştir. Bu testlere göre temel hipotezi “H₀: Değişen varyans yoktur” şeklindedir. Bu test hem Ki-Kare (Chi²) hem de F testi ile sınanabilmektedir (Tatoğlu, 2012: 199-200). Otokorelasyon testi için Wooldridge (2002) tarafından geliştirilen otokorelasyon testi gerçekleştirilmiştir. Modelin temel hipotezi “H₀: Birinci mertebeden otokorelasyon yoktur” şeklinde ifade edilir.

Tablo 5: LnTheil İçin Breusch-Pagan/ Cook-Weisberg Değişen Varyans Testi

Ki-kare (Chi2) Testi	0.77
Olasılık (Prob)	0.3793
H₀: Değişen varyans yoktur. H₁: Değişen varyans vardır.	
F Testi	0.25
Olasılık (Prob)	0.6186
H₀: Değişen varyans yoktur. H₁: Değişen varyans vardır.	

Not: Model, Breusch-Pagan/ Cook-Weisberg Değişen Varyans Testi Ki-kare (Chi2) ve F testlerine tabi tutulmuştur. Yapılan test sonucu prob (olasılık) değerleri 0,05'ten büyük olduğu için H₀ hipotezi red edilememiştir. Yani değişen varyans sorunu yoktur.

Tablo 6: LnTheil İçin Wooldridge Otokorelasyon Testi

F	48.462
Olasılık (Prob)	0.000
H₀: Birinci mertebeden otokorelasyon yoktur. H₁: Birinci mertebeden otokorelasyon vardır.	

Not: Model, Wooldridge Otokorelasyon Testine tabi tutulmuş ve olasılık değeri 0,05'ten küçük olduğu için H₀ hipotezi reddedilmiştir. Yani modelde otokorelasyon sorunu vardır.

Yapılan testler sonucunda modelde değişen varyansın olmadığı (bkz. Tablo 5) fakat otokorelasyonun olduğu (bkz. Tablo 6) sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda, Newey-West dirençli hataları düzetme modeli uygulanmış ve sonuçlar Tablo 4 Model-6'da raporlanmıştır. Newey-West (1987,1994) hata düzeltme modeli değişen varyans veya otokorelasyon varlığı halinde (veya her iki durumun birlikte olduğu durumlar da) tutarlı tahminciler üretmektedir (Tatoğlu, 2012: 250).

Theil indeksi ile elde edilen sonuçların ardından, Herfindahl Hirchmann (HH) endeksinin bağımlı değişken olduğu modele, Theil endeksinde uygulanan aşamalar uygulanmıştır.

Öncelikli olarak Havuzlanmış En Küçük Kareler (HEKK) yöntemi tahmin edilmiştir. Tahmin sonuçları Tablo 7 Model-1'de görülmektedir. Tablo 7 Model-2'de ise Birim Etkiler Modeli kukla değişkenli olarak tahmin edilmiştir. Birim katsayılarının anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu noktadan hareketle modelde birim etkilerinin olduğu tespit edilmiştir. Tablo 7 Model-3'te ise zaman etkiler modeli yine kukla değişkenli EKK yöntemi ile tahmin edilmiştir. Zaman etkilerin anlamlı olması modelde zaman etkilerinin olduğunu göstermektedir. Tablo 8 Model-4'te ise zaman etkileri modele

Doğrudan Yabancı Yatırımların İhracat Ürün Çeşitliliğine Etkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Uygulama

trend değişkeni olarak eklenmiş, yapılan tahmin sonucunda ise zaman etkiler modeli ile benzer sonuçların ortaya çıktığı görülmüştür. Theil İndeksi ile yapılan tahminde olduğu gibi, modele trend değişkeni ekleyip, zaman etkiler modeli kukla değişkenli EKK ile tahmin edildiğinde, zaman kuklalarının tamamının katsayılarının anlamsız olduğu tespit edilmiştir. Bundan dolayı zaman bileşeni, modele trend değişkeni olarak eklenmiştir. Hem birim hem de zaman etkilerinin varlığı ayrı ayrı test edildikten sonra birim ve zaman etkileri kukla değişkenli EKK ile tahmin edilmiştir. Zaman kuklası modele trend olarak eklenerek model tahmini gerçekleştirilmiştir. Bütün birim ve zaman kuklalarının katsayılarının anlamlı olması sonucunda, modelde birim ve zaman etkilerinin aynı anda var olduğunu sonucuna ulaşılmıştır. Tablo 8 Model-5'te birim ve zaman etkileri ile elde edilen katsayılar raporlanmıştır. Ardından ilgili model Theil endeksinde uygulanan değişen varyans, otokorelasyon testlerine tabi tutulmuş ve sonuçlar Tablo 9 ve Tablo 10'da raporlanmıştır.

Tablo 7: LnHH İçin Havuzlanmış EKK, Birim Etkiler ve Zaman Etkiler Modelleri Sonuçları

Değişken	Model-1 (LnHH) HAVUZLANMIŞ EKK		Model-2 (LnHH) BİRİM ETKİLER MODELİ		Model-3 (LnHH) ZAMAN ETKİLER MODELİ	
	Katsayı	P-Değeri	Katsayı	P-Değeri	Katsayı	P-Değeri
FDI	-0.0033	0.031**	-0.0013	0.159	-0.0078	0.000***
LnSCHL	-0.1467	0.615	1.5778	0.003***	-0.7807	0.014**
OPEN	-0.0042	0.000***	0.0048	0.000***	-0.0030	0.000***
FIX	0.0210	0.001***	0.0045	0.074*	0.0189	0.008***
LnGDP	-0.3667	0.000***	-0.3330	0.004***	-0.4056	0.000***
LnDIS	0.3774	0.000***	0.4331	0.000***	0.3662	0.000***
LnINFAS	0.2564	0.000***	-0.0637	0.251	0.1952	0.003***
LOCK	-0.7915	0.000***	-0.3470	0.350	-1.0000	0.000***
SABİT	-0.2981	0.595	-2.8199	0.000***	0.9855	0.120
Gözlem Sayısı	256		256		256	
R ²	0.5236		0.9164		0.5702	
Düzeltilmiş R ²	0.5082		0.9089		0.5276	
F	33.93	0.000***	122.19	0.000***	13.38	0.000***

(***) : %1 düzeyinde H_0 ret, (**): %5 düzeyinde H_0 ret, (*): %10 düzeyinde H_0 ret

H_0 : Tahmin katsayısı 0'dan farklıdır.

H_1 : Tahmin katsayısı 0'dan farklıdır.

Tablo 8: LnHH İçin Trendli, Trendli Birim Etkiler ve Newey-West Modelleri Sonuçları

Değişken	Model-4 (LnHH) TRENDLİ MODEL		Model-5 (LnHH) TRENDLİ-BİRİM ETKİLER MODELİ		Model-6 (LnHH) NEWY-WEST MODELİ	
	Katsayı	P-Değeri	Katsayı	P-Değeri	Katsayı	P-Değeri
FDI	-0.0076	0.000***	-0.0034	0.001***	-0.0034	0.005***
LnSCHL	-0.7949	0.010***	-0.2196	0.722	-0.2196	0.775
OPEN	-0.0030	0.000***	0.0046	0.000***	0.0046	0.001***
FIX	0.0176	0.000***	0.0077	0.002***	0.0077	0.005***
LnGDP	-0.4070	0.000***	-0.9408	0.000***	-0.9408	0.000***
LnDIS	0.3661	0.000***	0.8937	0.000***	0.8937	0.000***
LnINFAS	0.2009	0.002***	-0.1184	0.029**	-0.1184	0.147
LOCK	-0.9958	0.000***	-2.6589	0.000***	-2.6589	0.000***
TREND	0.0342	0.000***	0.0452	0.000***	0.0452	0.000***
SABİT	-67.2374	0.000***	-86.3058	0.000***	-86.3058	0.000***
Gözlem Sayısı	256		256		256	
R ²	0.5666		0.9247		---	
Düzeltilmiş R ²	0.5507		0.9176		---	
F	35.73	0.000***	130.07	0.000***	245.72	0.000***

(***) : %1 düzeyinde H_0 ret, (**): %5 düzeyinde H_0 ret, (*): %10 düzeyinde H_0 ret

H_0 : Tahmin katsayısı 0'dan farklıdır.

H_1 : Tahmin katsayısı 0'dan farklıdır.

Yapılan testler sonucunda, modelde değişen varyansın olmadığı (bkz. Tablo 9) fakat otokorelasyonun olduğu (bkz. Tablo 10) sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda, Newey-West dirençli hataları düzetme modeli uygulanmış ve sonuçlar Tablo 8 Model-6'da raporlanmıştır.

Doğrudan Yabancı Yatırımların İhracat Ürün Çeşitliliğine Etkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Uygulama

Tablo 9. LnHH için Breusch-Pagan/ Cook-Weisberg Değişen Varyans Testi

Ki-kare (Chi2) Testi	1.01
Olasılık (Prob)	0.3157
H₀: Değişen varyans yoktur H₁: Değişen varyans vardır	
F Testi	0.40
Olasılık (Prob)	0.5271
H₀: Değişen varyans yoktur. H₁: Değişen varyans vardır.	

Not: Model, Breusch-Pagan/ Cook-Weisberg Değişen Varyans Testi Ki-kare (Chi2) ve F testlerine tabi tutulmuştur. Yapılan test sonucu prob (olasılık) değerleri 0,05'ten büyük olduğu için H₀ hipotezi red edilememiştir. Yani değişen varyans sorunu yoktur.

Tablo 10. LnHH İçin Wooldridge Otokorelasyon Testi

F Testi	17.785
Olasılık (Prob)	0.0007
H₀: Birinci mertebeden otokorelasyon yoktur. H₁: Birinci mertebeden otokorelasyon vardır.	

Not: Model, Wooldridge Otokorelasyon Testine tabi tutulmuş ve olasılık değeri 0,05'ten küçük olduğu için H₀ hipotezi reddedilmiştir. Yani modelde otokorelasyon sorunu vardır.

Theil indeksi ve HH indeksi ile yapılan modellerde DYY yatırımlarının %1 düzeyinde istatistiki olarak anlamlı ve negatif katsayı aldığı görülmektedir. Her iki endeksin yoğunlaşma endeksleri olduğu göz önünde bulundurulduğunda, DYY'nin yoğunlaşmayı azalttığı yani çeşitlendirmeyi arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda, DYY'nin üst-orta gelirli gelişmekte olan ülke grubuna pozitif katkı yaptığı, başka bir deyişle ihracatı yapılan ürünlerin çeşitliliğini arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar, Jayaweera (2009), Banga (2006), Ancharaz (2003), Amighini ve Sanfilippo (2013), Tadesse ve Shukralla (2013), Longmore vd. (2014) çalışmalarında elde edilen sonuçlarla paralellik göstermektedir. GSYİH'nın da (LnGDP) %1 anlamlılık düzeyinde çeşitlendirmeyi arttırdığı görülmektedir. Yani GSYİH'da artması ilgili ülkelerdeki yoğunlaşmayı azaltıp çeşitlendirmeyi arttırmaktadır. Bu noktadan hareketle ülkenin iç pazarı büyüdükçe çeşitlendirmenin de beraberinde artacağı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, Parteka ve Tamberi'nin (2013) elde ettiği sonuç ile benzerlik arz etmektedir.

Ana pazarlara uzaklığın (LnDIS) katsayı olarak pozitif ve istatistiki olarak %1 düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Yani mesafe ile yoğunlaşma arasında pozitif yönlü ilişkinin varlığı göz önünde

bulundurulduğunda, ana pazarlara yakın olmanın çeşitlendirmeye pozitif katkı sağlayacağı anlaşılmaktadır. Elde edilen sonuçlar, Agosin vd.(2012), Parteka ve Tamberi (2013), Dennis ve Shepherd (2011), Tadesse ve Shukralla (2013), Regolo (2013) çalışmalarında elde edilen sonuçları teyit eder niteliktedir. Bir diğer anlamlı sonucun ülkenin denize kıyısı olup olmaması (LOCK) durumuyla ilgilidir. Bu açıklayıcı değişken, %1 anlamlılık düzeyinde ve negatif katsayıya sahiptir. Yani ülkenin eğer denize kıyısı mevcutsa, bu durum yoğunlaşmayı azaltıp çeşitlendirmeyi pozitif şekilde etkileyecektir. Bu sonuç Tadesse ve Shukralla'nın (2013) elde ettiği sonuç ile örtüşmektedir.

Altyapının kalite düzeyi de (LnINFAS) yoğunlaşmayı azalttığı, diğer bir deyişle çeşitlendirmeyi arttırdığı sonucunu görmek mümkündür. HH endeksi ile yapılan modelde katsayı teoriiyi her ne kadar desteklese de, istatistiki olarak anlamsız olduğu sonucuna ulaşılrken, Theil endeksinin bağımlı değişken olduğu modelde %5 anlamlılık düzeyinde olduğu ve teoriyi desteklediği göze çarpmaktadır. Bu durumda altyapısı kaliteli ve iyi düzeyde olmasının ihracat ürün çeşitlendirmesine pozitif katkı yapacağı söylenebilir.

Dışa açıklık (OPEN) endeksinin her iki modelde de %1 anlamlılık seviyesinde olduğu, fakat çeşitlendirmeden ziyade yoğunlaşmaya katkı sağladığı elde edilen sonuçlarda görülmektedir. Bu noktadan hareketle, dışa açıklığın artması sonucu ülkede üretim yapanların rekabet artışı dolayısıyla belirli ürün gruplarına yöneldiği söylenebilir. Ayrıca, dışa açıklığın her zaman çeşitlendirmeye olumlu etki etmeyeceği, ortaya çıkan rekabet artışının geleneksel ürünlere yoğunlaşmayı arttırabileceği sonuçlarda görülmektedir. Bu sonuçlar, Hammouda vd. (2006) ve Agosin vd. (2012) ile uyusmaktadır.

Sabit Sermaye Yatırımlarının (FIX) her iki modelde de pozitif katsayıya sahip olması, çeşitlendirmeye katkı yapmadığını (yoğunlaşmaya katkı yaptığını) göstermektedir. Bu durumda orta-üst düzey gelişmekte olan ülke grubunda sabit sermaye yatırımlarının ihracatı çeşitlendirmeye katkısının yetersiz kaldığı sonucuna ulaşılabilir. Beşeri sermaye stoku (LnSCHL) ise, Theil indeksli modelde pozitif ve istatistiki olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumda gelişmekte olan ülke grubunda mevcut beşeri sermaye stokunun çeşitlendirmeden ziyade, yoğunlaşmaya katkı sağladığı söylenebilir.

SONUÇ

Gelişmekte olan ülkelerin 1960 sonrası giriştikleri kalkınma çabasında oldukça ileri mesafe kat ettikleri görülmektedir. Özellikle Singer-Prebish tezinin ardından içe kapalı, ithal ikameci politika izleyen gelişmekte olan ülkeler, 1980'li yıllarla beraber ekonomilerini dışa açık hale getirip ihracata dayalı büyüme hamlesi başlatmışlardır. Bu süre zarfında

Doğrudan Yabancı Yatırımların İhracat Ürün Çeşitliliğine Etkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Uygulama

küreselleşmenin de etkisiyle, gelişmekte olan ülkeler sadece gelişmiş ülkelerle değil, aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerle de büyük rekabet içine girmişlerdir.

Tarihsel süreç incelendiğinde, ülkelerin ilk olarak daha temel ilksel ürünlerin üretiminde uzmanlaştıkları görülmektedir. Bu süreç gelişmiş ülkeler için değişerek günümüzde yoğun teknoloji üretim sürecine ulaşırken, hali hazırda bazı gelişmekte olan ülkeler bakımından durumun değişmediği gözlemlenmektedir. Günümüzde, gelişmekte olan ülkelerin birçoğunun hala ilksel ve geleneksel ürünler üreterek, bunları ihraç ettikleri bilinmektedir. Farklı bir deyişle, gelişmekte olan ülkelerin birçoğunun ihracat ürün sepetlerinin bu ürünlerden oluştuğu söylenebilir. Emek yoğun ürünlerin talep esneklikleri oldukça katı olduğundan dolayı, dünya piyasalarında meydana gelebilecek bir istikrarsızlık, bu ürünlerin ihracatçısı ülkeleri önemli derecede etkilemektedir. Bu bakımdan, gelişmekte olan ülkelerin rakip ülkeler karşısında rekabet güçlerini arttırabilmeleri ve ortaya çıkan istikrarsızlıklardan en az şekilde etkilenmeleri ihracat sepetlerini çeşitlendirilmesine bağlıdır. İhracat ürün çeşitlendirmesi konusunun son dönemde dış ticaret yazınında ve uluslararası kuruluşlarca hazırlanan raporlarda sıklıkla gündeme geldiği gözlenmektedir.

İhracat ürün çeşitlendirmesinin gerçekleşmesi birçok farklı etkene bağlıdır. Bunların başında da sermaye gelmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin birçoğu yurt içi tasarruf eksikliği ile karşı karşıyadır. Bu tasarruf eksikliği gerekli olan yatırımların gerçekleşmesinde büyük engeller teşkil etmektedir. Söz konusu problemin çözülmesinde kullanılan en etkin yöntemlerin başında DYY gelmektedir. Bu tip yatırımlar sadece ülkenin mevcut sermayesini arttırmakla kalmayıp, gittikleri ülkelerde çeşitli yayılma etkileri de oluşturmaktadırlar. Ortaya çıkan bu etki, birçok sektörün durumdan faydalanmasına neden olmaktadır. Bu da, DYY'nin ülkenin ihracat ürün çeşitlendirmesine pozitif etki yapabileceği anlamına gelmektedir. Yapılan çalışmada ulaşılan bulgular, bu durumu destekler niteliktedir.

Yapılan DYY'ler istihdam, üretim, ihracat artışına da katkı sağlamaktadır. DYY'ler girdikleri alanda ileri geri bağlantı sağlayarak ülke ekonomisinin bir bütün olarak pozitif şekilde etkilenmesine yol açabilir. DYY'lerin beraberinde getirdikleri teknoloji, ülke üretiminde yapısal anlamda değişiklikler meydana getirir. Söz konusu durum hem verimlilik artışına neden olurken, hem de ülkenin çıktısının çeşitlenmesine ve artışına olumlu katkı yapması anlamına gelmektedir. DYY'lerin gelişmekte olan ülkeye gelişi bu yüzden büyük önem taşımaktadır. Politika yapımcıların ülke ekonomisine önemli katkı sağlayacak, çarpan etkisi fazla olan, dünya piyasaları ile rekabet edilebilecek, verimliliği ve kârlılığı yüksek olan sektörleri tespit ederek bu alanlara yabancı yatırımları yönlendirmesi gerekmektedir. Diğer taraftan, bu sektörlerin tamamının yabancıların elinde bulunması

çeşitli sakıncaları da beraberinde getirebilir. Şu halde, yerel yatırımcılara çeşitli teşvikler vererek veya birkaç yerel şirketin bir araya gelmesi desteklenerek, ilgili sektörlerde yerel şirketlerin de faaliyet göstermesi sağlanmalıdır. Bu, hem monopol gücün oluşmasını engelleyebilecek hem de rekabet ile birlikte verimlilik artışına neden olabilecek bir önlemdir. Ürün çeşitliliğinde DYY'nin yanında yerli yatırımlar da büyük rol oynayabilmektedir. Fakat yapılan çalışmada, yerli yatırımların ihracat ürün çeşitlendirmesine katkısının olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda, politika yapıcıların yerli yatırımları ihracat çeşitlendirmesine pozitif katkı yapacak politikalar üretmeleri büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- AGOSIN, M. R., ALVAREZ, R. ve BRAVO-ORTEGA, C. (2012) Determinants of Export Diversification Around the World: 1962-2000, *The World Economy*, 35(3), 295-315.
- AKBAR, M. ve NAQVI, Z. F. (2000) Export Diversification and the Structural Dynamics in the Growth Process: The Case of Pakistan, *The Pakistan Development Review*, 39(4), 573-598.
- ALI, R., ALWANG, J. ve SIEGEL P. B. (1991) Is Export Diversification the Best Way to Achieve Export Growth and Stability: A Look at Three African Countries, *The World Bank Southern Africa Department Working Papers*, No.729.
- AL-MARHUBI, F. (2000) Export Diversification and Growth: An Empirical Investigation, *Applied Economics Letters*, 7(9), 559-562.
- AMIGHINI, A. ve SANFILIPPO, M. (2013) Impact of South-South FDI and Trade on the Export Upgrading of African Economies, *European University Institute RCAS Working Papers*, No.2013/75.
- ANCHARAZ, V. D., (2003) FDI and Export Performance of the Mauritian Manufacturing Sector, *Working Paper, University of Mauritius*, Reduit.
- APERGIS, N., CONTANTINOS, K. P. ve TABAKIS, N. M. (2006) Dynamic Linkages Between FDI Inflows and Domestic Investment: A Panel Cointegration Approach, *Atlantic Economic Journal*, 34(4), 385-394.
- ARVANITIDIS, P., PAVLEAS, S. ve PETRAKOS, G. (2009) Determinants of Economic Growth: The View of the Experts, *Discussion Paper Series*, 15(1), 1-22.
- BANGA, R. (2006) The Export-Diversifying Impact of Japanese and US Foreign Direct Investment in the Indian Manufacturing Sector, *Journal of International Business Studies*, 37(4), 558-568.
- BEB CZUK, R. N. ve BERRETTONI, N. D. (2006) Explaining Export Diversification: An Empirical Analysis, *CAF Research Program on Development Issues*, No.65, Universidad Nacional de La Plata.

***Doğrudan Yabancı Yatırımların İhracat Ürün Çeşitliliğine Etkisi:
Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Uygulama***

- BENHABIB, J. ve SPIEGEL, M. M. (1994) The Role of Human Capital in Economic Development Evidence from Aggregate Cross-country Data, *The Journal of Monetary Economics*, 34(2), 143-173.
- BOZDAĞLIOĞLU, Y. E. ve ÖZPINAR, Ö. (2011) Türkiye'ye Gelen Doğrudan Yabancı Yatırımların İhracat Performansına Etkileri VAR Yöntemi ile Tahmini?, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(3), 39-63.
- BREUSCH, T. ve PAGAN, A. (1979) A Simple Test for Heteroscedasticity and Random Coefficient Variation, *Econometrica*, 47(5), 1287-1294.
- CABRAL, M. H. C. ve VEIGA, P. (2010) Determinants of Export Diversification and Sophistication in Sub-Saharan Africa, *FEUNL Working Paper Series*, No. 550. Lisbon: Universidade Nova de Lisboa, Faculdade de Economia.
- CADOT, O. CELINE, C. ve STRAUSS-KAHN, V. (2011) Export Diversification: What's Behind The Hump, *The Review of Economic and Statistics*, 93(2), 590-605.
- CARBAUGH, R. J. (1980) *International Economics*, Cambridge, Massachusetts, USA, Winthrop Publishers.
- CHRISTL, J. (2007) The role of FDI in Transition, İçinde *Foreign Direct Investment in Europe A Changing Landscape*, Ed. K. LIEBSCHER, J. CHIRSTL, P. MOOSLECHNER, D. RITZBERGER-GRUNWALD, Edward Elgar Publishing Limited, UK ve USA.
- CIA THE WORLD FACTBOOK,
<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>,
Son Erişim Tarihi 24.02.2015.
- COOK, R. D. ve WEISBERG, S. (1983) Diagnostics for Heteroscedasticity in Regression, *Biometrika*, 70(1), 1-10.
- CRESPO, N. ve FONTOURA, M. P. (2007) Determinant Factors of FDI Spillovers- What Do We Really Know?, *World Development*, 35(3), 410-425.
- DAWE, D. (1996) A New Look at the Effects of Export Instability on Investment and Growth, *World Development*, 24(12) 1905-1914.
- De PINERES, S. A. G. ve FERRANTINO, M. (1997) Export Diversification and Structural Dynamics in the Growth Process: The Case of Chile, *Journal of Development Economics*, 52(2), 375-391.
- DELİCE, G. ve BİROL, Y. E. (2011) Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımları ve Dış Ticaret Bilançosu: Türkiye Üzerine Bir Uygulama, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(2), 1-28.
- DENNIS, A. ve SHEPHERD, B. (2007) Barriers to Entry, Trade Cost, and Export Diversification in Developing Countries, *World Bank Policy Research Working Paper*, No. 4368.
- DENNIS, A. ve SHEPHERD, B. (2011) Trade Facilitation and Export Diversification, *The World Economy*, 34(1), 101-122.

- DEROSA, A. (1992) Increasing Export Diversification in Commodity Exporting Countries: Theoretical Analysis, *International Monetary Fund Staff Papers*, 39(3), 572-595.
- DISTANCEFROMTO, www.distancefromto.net, Son Erişim Tarihi 20.02.2014.
- DIXIT, A. (2012) Governance, Development, and Foreign Direct Investment, European University Institute, *Max Weber Lecture Series*, MWS-LS No.2012/01.
- DOĞRUEL, A. S. ve TEKCE, M. (2011) Trade Liberalization and Export Diversification in Selected MENA Countries, *Topics in Middle Eastern African Economies*, 13, 1-24.
- ELHIRAIKA, A. B. ve MBATE, M. M. (2014) Assessing the Determinants of Export Diversification in Africa, *Applied Econometrics and International Development*, 14(1), 147-162.
- EMİR, M. ve KURTARAN, A. (2005) Doğrudan Yabancı Yatırım Kararlarında Politik Risk Unsuru, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 28.
- FEENSTRA, R. C., INKLAAR, R. ve TIMMER, M. P. (2013) The Next Generation of the Penn World Table, <http://www.rug.nl/research/ggdc/data/pwt/>, Son Erişim Tarihi 20.02.2014.
- FEENSTRA, R. ve KEE, H. L. (2004) Export Variety and Country Productivity, *NBER Working Paper*, No.10830.
- FORTUNATO, P. ve RAZO, C. (2014) Export Sophistication, Growth and the Middle-Income Trap, İçinde *Transforming Economies: Making Industrial Policy Work for Growth, Jobs and Development*, Ed. J. M. SALAZAR-XIRINACH, I. NUBLER, R. KOZUL-WRIGHT, UNCTAD- International Labour Office, Geneva.
- FRANKEL, J. A. ve ROMER, D. (1999) Does Trade Cause Growth?, *The American Economic Review*, 89(3), 379-399.
- FUNKE, M. ve RUHWEDEL, R. (2002) Export Variety and Export Performance: Empirical Evidence for the OECD Countries, *Weltwirtschaftliches Archiv*, 138(1), s.97-114.
- GORODNICHENKO, Y., SVEJNAR, J. ve TERRELL, K. (2007) Foreign Direct Investment Spillovers in Emerging Market Economies, İçinde *Foreign Direct Investment in Europe*, Ed. K. LIEBSCHER, J. CHIRTL, P. MOOSLECNER, D. RITZBERGER-GRUNWALD, Edward Elgar Publishing Limited, UK.
- GOUVEA, R., MAHTO, R. V. ve MONTOYA, M. J. R. (2013) BRIC National Export Performance: A Portfolio Approach, *Journal of Chinese Economic and Business Studies*, 11(1), 47-58.
- HADDAD, M, LIM, J. J. ve SABOROWSKI, C. (2010) Managing Openness and Volatility: The Role of Export Diversification, The World Bank Poverty Reduction and Economic Management Network, *Economic Premise*, No.6.

***Doğrudan Yabancı Yatırımların İhracat Ürün Çeşitliliğine Etkisi:
Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Uygulama***

- HAMMOUDA, H. B., KARINGI, S. N., NJUGUNA, A. E. ve SADNI-JALLAB, M. (2006) Diversification: Towards a New Paradigm for Africa's Development, *African Trade Policy Centre*, No. 35.
- HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI, (2014) *Yurtdışı Doğrudan Yatırım Raporu 2013*, Hazine Müsteşarlığı Mali Sektörle İlişkiler ve Kambiyo Genel Müdürlüğü.
- HESSE, H., (2008) Export Diversification and Economic Growth, *Commission on Growth and Development Working Paper*, No.21.
- IMBS, J. ve WACZIARG, R. (2003) Stages of Diversification, *American Economic Review*, 93(1),63-86.
- IMF, Veri Tabanı, <https://www.imf.org/external/np/res/dfidimf/diversification.htm>, Son Erişim Tarihi 24.02.2015.
- IWAMOTO, M. ve NABESHIMA, K. (2012) Can FDI promote Export Diversification and Sophistication of Host Countries? Dynamic Panel System GMM Analysis, *IDE Discussion Paper*, No.347.
- JAVORCIK, B. S. ve SPATAREANU, M. (2005) Disentangling FDI Spillover Effects: What Do Firm Perception Tell Us?, İçinde *Does Foreign Direct Investment Promote Development?*, Ed. T. H. MORAN, E. M. GRAHAM ve M. BLOMSTRÖM, Institute for International Economics and the Center for Global Development, Washington.
- JAYAWEERA, S., (2009) Foreign Direct Investment and Export Diversification in Low Income Nations, *Honours Thesis*, The University of New South Wales Australian School of Business.
- KARLUK, R. S. (2003) *Uluslararası Ekonomi Teori ve Politika*, Beta Yayınları, İstanbul.
- KRUGMAN, P. R. ve OBSTFELD, M. (1997) *International Economics Theory and Policy*, Addison Wesley Longman, 4. Baskı , Massachusetts.
- LIM, J. J. ve SABOROWSKI, C. (2012) Export Diversification in a Transition Economy: The Case of Syria, *Economics of Transition*, 20(2), 339-367.
- LIMAO, N. ve VENABLES, A. J. (1999) Infrastructure, Geographical Disadvantage, and Transport Cost, *The World Bank Policy Research Working Paper*, No.2257.
- LONGMORE, R., JAUPART, P. ve CAZORLA M. R. (2014) Toward Economic Diversification in Trinidad and Tobago, *The World Bank Policy Research Working Paper*, No.6840.
- MAKKI, S. S, ve SOMWARU, A. (2004) Impact of Foreign Direct Investment and Trade on Economic Growth: Evidence from Developing Countries, *American Journal of Agricultural Economics*, 86(3), 795-801.
- MARTINCUS, C. V. ve GALLO, A. (2009) Institutions and Export Specialization: Just Direct Effects?, *Kyklos*, 62(1), 129-149.

- MEJIA, J. F. (2011) *Export Diversification and Economic Growth: An Analysis of Colombia's Export Competitiveness in the European Union's Market*, Springer-Verlag Berlin Heidelberg, London ve New York.
- MISZTAL, P. (2011) Export Diversification and Economic Growth in European Union Member States, *Oeconomia*, 10(2), 55-64.
- MODY, A., (2006) *Foreign Direct Investment and The World Economy*, Ed. Ashoka Mody, Routledge, Taylor&Francis, New York.
- NAUDE, W. ve ROSSOUW, R. (2011) Export Diversification and Economic Performance: Evidence from Brazil, China, India, and South Africa, *Economic Change and Restructuring*, 44(1-2), 99-134.
- NAUDE, W., BOSKER, M. ve MATTHEE, M. (2010) Export Specialisation and Local Economic Growth, *The World Economy*, 33(4), 552-572.
- NEWKEY, W. K. ve WEST, D. K. (1987) A Simple, Positive Semi-Definite, Heteroskedasticity and Autocorrelation Consistent Covariance Matrix, *Econometrica*, 55(3), 703-708.
- NEWKEY, W. K. ve WEST, D. K. (1994) Automatic Lag Selection in Covariance Matrix Estimation, *Review of Economic Studies*, 61, 631-653.
- NICET-CHENAF, D. ve ROUGIER, E. (2008) Recent Exports Matter: Export Discoveries, FDI and Growth: An Empirical Assessment for MENA Countries, *Cahiers du GRES*, No.17.
- OSAKWE, P. N. (2007) Foreign Aid, Resources and Export Diversification in Africa: A New Test of Existing Theories, *MPRA Working Paper*, No.2228.
- OZOWA, T., (1992) Foreign Direct Investment and Economic Development, *Transnational Corporations*, 1(1), 27-54.
- PARTEKA, A. ve TAMBERI, M. (2013) What Determines Export Diversification in the Development Process? Empirical Assessment, *The World Economy*, 36(6), 807-826.
- PENN WORLD TABLE, Version 8.0, <http://www.rug.nl/research/ggdc/data/pwt/>, Son Erişim Tarihi 20.02.2014.
- REGOLO, J., (2013) Export Diversification: How Much Does the Coise of the Trading Partner Matter?, *Journal of International Economics*, 91(2), 329-342.
- SAMEN, S., (2010) A Primer on Export Diversification: Key Concepts, Theoretical Underpinnings and Empirical Evidence, Growth and Crisis Unit World Bank Institute, [http://blogs.worldbank.org/files/growth/EXPORT_DI_VERSIFICATION_A_PRIMER_May2010\(1\).pdf](http://blogs.worldbank.org/files/growth/EXPORT_DI_VERSIFICATION_A_PRIMER_May2010(1).pdf), Son Erişim Tarihi 16.01.2014.
- SULTAN, Z. A. ve HAQUE, I. (2014), Potential for Export Diversification in Saudi Arabia, *Journal of American Sciences*, 10(3), 16-34.

***Doğrudan Yabancı Yatırımların İhracat Ürün Çeşitliliğine Etkisi:
Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Uygulama***

- TADESSE, B. ve SHUKRALLA, K. (2013) The Impact of Foreign Direct Investment on Horizontal Export Diversification: Empirical Evidence, *Applied Economics*, 45(2), 141-159.
- TATOĞLU, F. Y. (2012) *Panel Veri Ekonometrisi*, Beta Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- TAYLOR, T. G. (2003) Export Diversification in Latin America and The Caribbean, *The International Trade Journal*, 17(2), 101-128.
- TELLO, M. D. (2009) Export Products Composition Indexes in Developing Countries: The Case of Peru, 1993-2004, *The International Trade Journal*, 23(1), 78-106.
- UN, (2004) Export Diversification and Economic Growth: The Experience of Selected Least Developed Countries, *Economic and Social Commission for Asia and the Pacific Development Papers*, No.24, Thailand.
- UNCTAD Stat, <http://unctad.org/en/Pages/Statistics.aspx>, Son Erişim Tarihi 20.02.2014.
- VENABLES A. J. ve LİMAO, N. (2002) Geographical Disadvantage: a Heckscher-Ohlin-von Thünen Model of International Specialisation, *Journal of International Economics*, 58(2), 239-263.
- VERNON, R. (1966) International Investment and International Trade in The Products Cycle, *Quarterly Journal of Economics*, 80(2), 190-207.
- WANG, C. LIU, X. and WEI, Y. (2004) Impact of Openness on Growth in Different Country Groups, *The World Economy*, 24(4), 567-585.
- WELDEMICAEL, E. O. (2012), Determinants of Export Sophistication, The University of Melbourne, <https://www.business.unsw.edu.au/About-Site/Schools-Site/Economics-Site/Documents/E.Weldemicael%20%20Determinants%20of%20Export%20Sophistication.pdf>, Son Erişim Tarihi 10.02.2015.
- WOOLDRIDGE, J. M. (2002) *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*, MIT Press, Cambridge.
- WORLD BANK, World Development Indicator, <http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators>, Son Erişim Tarihi 24.02.2015.
- YARBROUGH, B. V. ve R. M. YARBROUGH (2000) *The World Economy: Trade and Finance*, Harcourt & Company, USA.
- YOKOYAMA, K. ve ALEMU, A. M. (2009) The Impacts of Vertical and Horizontal Export Diversification on Growth: An Empirical Study on Factors Explaining the Gap between Sub-Saharan Africa and East Asia's Performances, *Ritsumeikan International Affairs*, 7, 49-90.
- ZENASNI, S. ve BENHABIB, A. (2013) The Determinants of Foreign Direct Investment and Their Impact on Growth: Panel Data Analysis for AMU Countries, *International Journal of Innovation and Applied Studies*, 2(3), 300-313